

Family Economy and its Mechanisms of Development in Jizak Region

Mukhitdinov Abduvahob Abduvali oglu

Abbazov Bahodir Toir oglu

Annotatsiya. Maqolada vaqtincha cheklovlar (karantin) tadbirlari davrida uy sharoitidagi oilaviy tadbirkorlikning oddiy shakllari, shuningdek, uni yuri-tishda ayollarning oʻrni va roli, ayollar mehnatini tartibga solishda oilaviy tad-birkorlikning ahamiyati, uning mohiyati, bu jarayonga berilayotgan imtiyozlar, hamda oilaviy tadbirkorlikning ijtimoiy-iqtisodiy jihatlari bilan birga uning maʼnaviy jihatlari bayon qilingan.

Kalit sozlar: klaster, oilaviy tadbirkorlik, inson kapitali, mehnat resurs-lari, ish beruvchi, mehnat shartnomasi, shaxsiy tomorqa xoʻjaligi.

Kirish. Mamlakat iqtisodiyotini kompleks rivojlantirishning hozirgi bosqichida ishlab chiqarishning barcha intensiv omillaridan: yer-suv, mehnat, moddiy-texnika resurslaridan, shuningdek, mazkur maqsadlar uchun yo'naltiri-layotgan investitsiya mablag'laridan oqilona foydalanish, ayniqsa koronavirus pandemiyasi, COVID-19, shuningdek, vaqtincha cheklovlar (karantin) tadbirlari davrida aholi, iqtisodiyot tarmoqlari va tadbirkorlik sub'yektlarini qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi. O'z o'rnida ta'kidlash joizki, uy xo'ja-liklari davlatimizning e'tibori tufayli iqtisodiyotning real sektori toifalari qato-riga kirib bormoqda. Shu munosabat bilan oila iqtisodi, aholi bandligi va ularni izga, yo'lga soluvchi mexanizmlar bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biri sanaladi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Bugungi kunda uy xo'jaliklari faoli-yatini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan ko'blab qonun va qonun osti hujjatlari qabul qilindi, ular jumlasiga: O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 2020-yil 30-yanvardagi "Oilaviy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash dasturlari doirasida bog'dorchilik, uzumchilik va issiqxona xo'jaligini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi 52-son qarori;

- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 19-fevral-dagi "Bog'dorchilik va issiqxona xo'jaliklarini hamda meva-sabzavot klastyer-larini qo'shimcha moliyaviy qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida" gi 102-son qarori;
- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 22-dekabr-dagi "Ishga joylashtirishga muhtoj aholi sonini aniqlash, shu jumladan, uy xo'jaliklarini mehnat bilan bandlik masalalari bo'yicha o'rganishlar o'tkazish, shuningdek, mehnat resurslari, bandlik va aholini ishga joylashtirish balansini shakllantirish metodikasini takomillashtirish to'g'risida" gi 1011-son qarori;
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 24-maydagi "Kasana-chilikni yanada rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida" gi 2996-son qarori;
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 7-martdagi "Hudud-larda aholini tadbirkorlikka keng jalb qilish va oilaviy tadbirkorlikni rivojlan-tirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi 4231-son qarori;
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 15-apreldagi "Koro-navirus pandemiyasi davrida O'zbekiston Respublikasi davlat budjeti barqaror-ligini ta'minlash va birinchi navbatdagi tadbirlarni o'z vaqtida moliyalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi 4679-son qarori;
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 3-apreldagi "Korona-virus pandemiyasi davrida aholi, iqtisodiyot tarmoqlari va tadbirkorlik sub'yekt-larini qo'llab-quvvatlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi 5978-son Farmoni kabilar kiradi va o'z navbatida ular mazkur jarayonning huquqiy asosi bo'lib xizmat qiladi.

Oilaviy tadbirkorlikning boshlang'ich huquqiy asosi bo'lib O'zbekiston Respublikasining 2012 yil 26 apreldagi qabul qilingan "Oilaviy tadbirkorlik to'g'risida" gi Qonuni hisoblanadi. Mazkur qonun qabul qilinishi bilan bu dastu-rilamal hujjat orqali xalqimiz uchun yangi imkoniyatlar eshigi ochildi. Chunki bu davrga qadar mamlakatimizda uy xo'jaliklari negizidagi oilaviy tadbirkor-likni tartibga soluvchi alohida qonun va me'yoriy hujjat yo'q edi va mazkur jabhani rivojlantirishga institutsional jihatdan yondashuvlar yetarli darajada emas edi. Oilaviy tadbirkorlikda ayollar o'ziga xos ijtimoiy-iqtisodiy va moliya-viy funktsiyalarni bajarib, davlat va jamiyat rivojiga katta ta'sir ko'rsatadi, ular inson kapitalini shakllantirishning manbasi hamda

aholi bandligini ta'minlashda asosiy sub'yekt sanaladi. Shularni hisobga olgan holda, uy xo'jaliklari faoliyatini yuritish va ularning rivojlanish qonuniyatlarini bilish, ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqot usullari. Manbalarni o'rganish empirik usuliga ko'ra, oilaviy tadbirkorlik, o'z mohiyatiga ko'ra uy xo'jaliklari negizidagi oilaviy tadbirkorlik oila a'zolari tomonidan tavakkal qilib va o'z mulkiy javobgarligi ostida daromad (foyda) olish maqsadida amalga oshiriladigan tashabbuskorlik faoliyati bo'lib [B.B.Berkinov, 2008], u quyidagi tamoyillarga asoslanadi va bu bilan ta'sischi-larga bir qator afzalliklar keltiradi:

- oilaviy tadbirkorlik o'z ishtirokchilarining ixtiyoriyligiga asoslanadi;
- oilaviy tadbirkorlik yuridik shaxs tashkil etgan yoki tashkil etmagan holda amalga oshirilishi mumkin;
- yuridik shaxs tashkil etgan holda amalga oshiriladigan oilaviy tadbirkorlikning tashkiliy-huquqiy shakli oilaviy korxonadir;
- yuridik shaxs tashkil etmagan holda oilaviy tadbirkorlik qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi;
- oilaviy korxonalar faoliyati uning ishtirokchilarining shaxsiy mehnatiga asoslanadi va u o'z faoliyatini faqat yuridik shaxs tashkil etgan holda amalga oshirishi mumkin;
- oilaviy korxonalar tadbirkorlik sub'yektlarining tashkiliy-huquqiy shakllaridan biri hisoblanadi.

Uy xo'jaliklari negizidagi oilaviy tadbirkorlikni faollashtirish bilan jamiyat rivojining kompleks muammolarini hal etish mumkin, xususan:

- u bir qator xarajatlarni tejaydi, masalan yo'l (borish va qaytish) xarajatlari, ijara va binolarni saqlash, bolalar bog'chasi yoki bolalar tarbiyasiga mas'ul shaxsni yollash kabilar;
- turar-joylar yashash uchun mo'ljallanmagan joyga aylantirilmaydi, kommunal infratuzilma xizmatlari (elektr energiyasi, suv ta'minoti, kanalizatsiya, gaz ta'minoti va issiqlik ta'minoti) haqini to'lash aholi uchun belgilangan shartlar asosida amalga oshiriladi, farrosh va qorovullar xizmatidan foydalan-maslik mumkin;
- mehnatga layoqatli oila a'zolarining barchasi ish bilan ta'minlanadi, foydali mehnat bilan band bo'ladi. Oiladagi kattalarning ibrat ko'rsatishi tufayli ish tajribasi farzandlarga o'rgatiladi va tadbirkorlikda oilaviy an'analar davom ettirilishiga zamin yaratiladi;
- tadbirkor o'z uyida ishlaganida o'zini haqiqiy xo'jayindek his qiladi, vaqtni o'zi belgilaydi, hech kim nima qilish kerakligi to'g'risida buyruq bermaydi va ish tartibining davomiyligi faqat o'ziga bog'liq bo'ladi. [B.B.Berkinov, M.A.Aynaqulov, 2004]

Bundan tashqari uy xo'jaliklari negizidagi oilaviy tadbirkorlik yana bir qancha muhim iqtisodiy va ijtimoiy funktsiyani bajaradi: u uydin tashqarida ish-lash imkoniga ega bo'lmagan kishilarning bandligini ta'minlashga, ya'ni kasa-nachilikning rivojlanishiga yordam beradi, masalan, jismoniy imkoniyati cheklangan insonlar, nafaqa yoshidagilar, yolg'iz onalar, yosh bolalar ayollar va h.k.

Vaqtincha cheklovlar (karantin) tadbirlari davrida uyda qolib mehnat faoliyati bilan mashg'ul bo'lishning oddiy turi bu oilaviy tadbirkorlikda ayollar faoliyatini faollashtirishdir. Oilaviy

tadbirkorlikning faoliyat shakllari juda xilma-xil. Shulardan oddiy xalqimizga mos keladigan turlariga - issiqxonalar qurish va ular negizida turli xildagi meva-sabzavot, tropik mevalarni parvarish-lash va yetishtirish, shuningdek, ko'chatchilik hamda mazkur dehqonchilik mahsulotlarini meva-sabzavotchilik va bog'dorchilik klasterlariga shartnomaviy munosabatlarga binoan buyurtma asosida yetkazib berish xizmatlari, zardo'zlik, tikuvchilik, kosiblik kabi faoliyat turlari kiradi.

Mana shunday jihatlari bilan mamlakatimizda uy xo'jaliklari negizidagi ayollar e'tiboridagi oilaviy tadbirkorlikning rivojlantirilishi yalpi hududiy mahsulot hajmining ortishi va aholi bandligining ta'minlanishi, pirovard natijada esa, oila daromadlarining oshishi hisobiga ijtimoiy ta'minotga muxtoj bo'lgan aholi qatlamining qisqarishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimizning barcha viloyatlari qatori Jizzax viloyatida ham iqtisodiy inqirozlar sharoitida ijtimoiy-iqtisodiy masalalar asosiy diqqat e'tiborda turibdi.

Jizzax viloyati O'zbekistonning markaziy mintaqasida joylashgan bo'lib, shu tufayli har tarafлама keng ko'lamlı xo'jalik yuritish imkoniyatiga egadir. Uzunligi sharqdan g'arbga, ya'ni Yangiobod tumanidan Forish tumanigacha 180 km, janubdan shimolga, ya'ni Baxmal tumanidan Mirzacho'l tumanigacha 175 km.ni tashkil etadi. Maydoni 21,1 mingkv.km. Shundan 4,8 mingkv.km. (22,7 %) qishloq xo'jaligida foydalanishda bo'lgan yerlardir. O'rmon va o'rmonchilik bilan bog'liq ekinlar ekiladigan maydon 1,8 ming (8,5 %) kv.km dan iboratdir. Maydonning katta qismini sharqdan g'arbga va qisman shimoli-g'arb tomonga cho'zilgan Chimqortog' va Molguzar, g'arbdan sharqqa, sharqi-janubga va janubga tomon cho'zilgan Nurota tizma tog'lari, shimol tomondan Qozog'is-sondagi Chordora to'g'onidan viloyatning shimoli-g'arbidan Navoiy viloyati hududiga qadar cho'zilgan Aydarko'l tashkil etadi.

Viloyat aholisi 2021yil yanvar oyi holatiga 1401060 kishini tashkil etib, yil boshidan 29700 kishiga yoki 102,2 foizga ko'paydi. Shundan 647900 kishi –shahar joylarida (46,8%) va 747618 kishi qishloq joylarida (53,2 foiz) istiqomat qiladi. Tarkibiga ko'ra 70 dan ortiq millat vakillari bor. Umumiy aholisining 83 foizini o'zbeklar tashkil qiladi. O'rtacha zichligi bir kv.km.ga 65,5 kishi.

Viloyatda 2020 yil yanvar-dekabr oylarida yalpi hududiy mahsulot (YaHM) hajmi joriy narxlarda 17445,9 mlrd. so'mni, ya'ni mazkur ko'rsatkich o'tgan yilning mos davriga nisbatan 101,6 foizni tashkil etdi. Aholi jon boshiga hisoblangan YaHM miqdori 12494,3 ming so'mdan iborat bo'lib, bu ko'rsatkich ham o'tgan yilning mos davriga nisbatan 0,5 % ga yuqoridir.

Viloyatda 2020 yil holatiga korxonalar va tashkilotlar yagona davlat registri ma'lumotlariga ko'ra, 2021 yilning 1 yanvar holatiga ro'yxatga olingan yuridik shaxslar soni 22027 taga yetdi, shundan 4384 tasi, ya'ni 19,9 foizi yangi tashkil topgan xo'jalik sub'yektlaridir. Faoliyat ko'rsatayotganlari esa 21624 ta yoki jami ro'yxatga olingan yuridik shaxslarning 98,1 foizini tashkil qiladi.

Viloyatda 2020 yil davrida ishlab chiqarilgan qishloq xo'jalik mahsulotlarining tarkibiy tuzilishida uy xo'jaliklarining ulushi 70,6 foizni tashkil qildi. Mazkur ko'rsatkich o'tgan yilga nisbatan bug'doy yetishtirishning 93,4 % ga past ko'rsatkichi tufayli 99,5 foizni tashkil qildi.

Yuridik shaxs sifatida davlat ro'yxatidan o'tgan uy xo'jaliklari negizidagi oilaviy korxonalar soni 2021yilning 1 yanvar holatiga 779 tani tashkil etdi, ulardan 733 tasi yoki 94,1 foizi faoliyat yuritmoqda. Iqtisodiy faoliyat turiga ko'ra nisbatan olib qaralganda ularning 312 tasi yoki 42,6 foizi sanoatda, 153 tasi yoki 20,9 foizi umumiy ovqatlanish xizmatlarida, 106 tasi yoki 14,5 foizi

o'rmon va baliq xo'jaligida, 100 tasi, ya'ni 13,6 foizi savdo sohasida, 0,7 foizi, ya'ni 5 tasi qurilishda, 2 tasi, ya'ni 0,3 foizi axborot va aloqada, xuddi shunday 2 tasi, ya'ni 0,3 foizi sog'liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar ko'rsatishda, 1 tasi, ya'ni 0,1 foizi logistika xizmatlarida, 52 tasi, ya'ni 7,0 foizi boshqa faoliyat turlari hissasiga to'g'ri keladi [Jizzax viloyatining statistik axborotnomasi, 2021]. Shuningdek, viloyatda uy mehmonxonalari infratuzil-masini faollashtirish bilan turizm va uning zaminidagi rekreatsiya klasterlarini rivojlantirish uchun ham birmuncha sezilarli imkoniyatlar mavjud, ya'ni viloyat tabiatining o'ziga xos xususiyatlaridan biri tog'lar va tog'yonbag'irlarida tarki-bida temir, oltin, gurg'urt, vodorod, radiy, kremniy kislotasi, karbongazi, ishqorli termo-mineralar bo'lgan bir qator mavjud shifobaxsh suv manbalari bor. Darhaqiqat, ayni paytda viloyatning G'allaorol, Forish, Mirzacho'l tumanlarida anashunday bal'neologik suvlar bilan davolovchi "Marjonsuv", "Birlashgan", "Ga-garin" nomli sanatoriylar va bir nechta profilaktoriylar ishlab turibdi. Viloyat rel'efi shimol, shimoli-g'arb tomondagi pasttekisliklar, cho'l va dashtlardan qirlar, tog'lar sari balandlab borishi bilan bog'liq ravishda hayvonlar turlari ham ko'payib boradi. Viloyatda baliqchilik sanoatini rivojlantirish uchun ham keng ko'lamli imkoniyatlar mavjud, xususan, Aydarko'l-Tuzkon Arnasoy ko'llarida baliqlarning zog'ora, laqqa, suzak va ilonbaliq kabi turlari bor. Aydarko'l-Tuzkon Arnasoy ko'llari viloyatda baliqchilik sanoatini rivojlantirish bilan bir paytda rekreatsiyani rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Jizzax viloyatida uy xo'jaligi negizidagi oilaviy tadbirkorlik o'zining ustun jihatlari bilan o'z navbatida doimo hokimi-yatlar, vakolatli yuqori tashkilotlar nazarida bo'lishi, shuningdek, viloyatlar, tumanlar o'zlarining yillik ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish dasturlarini ishlab chiqishda potentsial imkoniyat sifatida quyidagilarga e'tibor qaratishi kerak:

- munitsipial hokimiyatlar tomonidan o'zlarining hududiy rivojlantirish dasturlarida oilaviy tadbirkorlikni tashkil etishda mahalliy imkoniyatlarni hisobga olgan holda yondashish;
- xo'jalik yuritishning bozor mexanizmlarini kengaytirish, ya'ni mazkur sohaning rivojlanishiga ko'maklashuvchi infratuzilma imkoniyatlarini takomil-lashtirish;
- uy xo'jaligi negizidagi oilaviy tadbirkorlikning innovatsion faoliyatini kengaytirish uchun ularni doimiy ravishda yangiliklar bozori bilan tanishtirib borish maqsadida innovatsion ko'rgazmalar yarmarkalarini tashkil etib borish;
- kasbga oid yo'nalishlar bo'yicha ko'nikmalarni shakllantirish maqsadida ta'lim xizmatlarini ko'rsatuvchi maxsus kurslarni differentsiyalashgan holda tashkil etish;
- viloyatlardagi tumanlarda tashkil etilgan "bir darcha" markazlari faoliyatida aynan oilaviy tadbirkorlikning rivojlanishiga ko'maklashuvchi xizmat turlarini kengaytirish. [AynakulovM.A., AbduxamidovE.M, 2020]

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, xulosa qilinadigan bo'lsa, uy xo'jaligi negizidagi oilaviy tadbirkorlikni tashkil etishning ham ijtimoiy-iqtisodiy ham ma'naviy-ma'rifiy tomonlari mavjud, ya'ni, ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan, oilaviy tadbirkorlik asosida amalga oshirilgan ishlar natijasida olingan daromad-dan ulushbaychilik qoidalariga binoan, oila mulki shakllanadi, so'ngra umumiy daromadning jamg'arilishi asosida ko'payib boradi. Uy xo'jaligi negizidagi oilaviy tadbirkorlikning samarasi sifatida shakllangan oila mulki – mamlakat milliy boyligining tarkibiy qismi hisoblanadi, ma'naviy-ma'rifiy jihatdan esa, oilaviy tadbirkorlikda inson kapitali shakllanadi. Binobarin, bu jarayonda oila tarbiyasidan chetda qolmagan holda, kelajak avlodning

vorisi bo'lmish yoshlarda aqliy va jismoniy qobiliyatlar bilan bir qatorda kasbiy ko'nikma va malaka shakllanib boradi. Natijada o'z kasbining ustasi sifatida mehnat resurs-larining faol qismiga kelib qo'shiladi va o'z navbatida moddiy ne'matlar yara-tishda ishtirok etib, mamlakat iqtisodiyotining taraqqiyoti uchun hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining "Oilaviy tadbirkorlik to'g'risida"gi Qonu-ni. 26- aprel 2012 yil № O'RQ-327.
2. B.B.Berkinov, M.A.Aynaqulov "Kichik tadbirkorlik korxonalarining yirik korxonalar bilan ishlab chiqarish kooperatsiyasi". Jizzax., 2004.
3. B.B.Berkinov "Kooperatsiyaga asoslangan kasanachilik", - Toshkent, 2008.
4. Айнакулов М.А., Абдухамидов Э.М. Нормативпо правовойбазаинтеграционныхотношенийхозяйствующихсубъектов. // «Молодойученый». Международный научный журнал. Спецвыпуск Джизакский политехнический институт. 2016. № 7.2 (111.2) С. 48-50.
5. Jizzax viloyatining statistik axborotnomasi, Jizzax-2021 y, 130 b